

УДК 338.439.4; 311.172

ДОСВІД ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В УКРАЇНІ І СВІТІ**Бокій О. В.**, к.е.н., с.н.с.відділ економічних досліджень та інноваційного провайдингу,
Інститут продовольчих ресурсів НААН, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-9916-1856<https://doi.org/10.31073/foodresources2019-13-21>

Предмет дослідження – інвестиційно-інноваційні процеси у харчовій промисловості України та заходи їх державної підтримки. **Мета дослідження** полягає у визначенні найбільш дієвих інструментів державного регулювання інвестиційно-інноваційних процесів у харчовій промисловості України з урахуванням світового досвіду. **Застосовано методи:** системного узагальнення, структурно-логічний, статистичного аналізу, порівняння, динамічних рядів, графічний. **Новизна дослідження.** Автором вдосконалено складові механізми стійкого інвестиційно-інноваційного розвитку харчової промисловості України, що враховують досвід розвинених країн і дозволяють визначити найбільш перспективні його напрями. **Результати дослідження.** Систематизовано інституційну підтримку та підходи до фінансування інновацій, моделі інноваційних рішень у харчовій промисловості розвинених країн світу. Досліджено структуру та динаміку видатків Державного бюджету на підтримку вітчизняного агропромислового комплексу, вплив державних стратегій і програм на розвиток продовольчої системи. Вдосконалено інструменти стійкого інвестиційно-інноваційного розвитку харчової промисловості України з урахуванням досвіду країн ЄС і США. Встановлено, що досвід та результати державної підтримки галузей харчової промисловості в Україні і світі свідчать про результативність допомоги найбільш вразливим верствам населення в США, дієвість політики ЄС у галузі обов'язкових до виконання регламентів і директив, доступного банківського кредитування тощо. Виявлено, що державна підтримка бюджету на розвиток агропромислового комплексу має передбачати не лише підтримку аграрних галузей, а й пріоритетні напрями переробної ланки – харчової промисловості, забезпечувати збалансований інвестиційно-інноваційний розвиток усіх ділянок виробничо-збутового ланцюга. Доцільно збільшити витрати бюджету на науково-технічні розробки та прикладні дослідження у харчовій промисловості, що сприятимуть модернізації та інноваційному розвитку продовольчої системи. **Сфера застосування результатів дослідження.** Розраховано на фахівців економічної спеціальності у галузі харчової промисловості та макроекономічних досліджень, наукових працівників, викладачів, аспірантів і студентів вищих навчальних закладів. Результати дослідження можуть застосовуватися фахівцями та органами державного управління при виборі шляхів підвищення інвестиційної привабливості харчових підприємств і економіки країни.

Ключові слова: інвестиційно-інноваційний розвиток, продовольча система, державна підтримка, харчова промисловість, інвестиційна привабливість

EXPERIENCE OF STATE SUPPORT FOR INVESTMENT-INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE FOOD INDUSTRY IN UKRAINE AND WORLDWIDE

*Bokiy Olena, Ph.D. Economy, sen.res. worker,
Department of Economic Research and Innovation Providing
Institute of Food Resources of NAAS, Kyiv, Ukraine
ORCID ID 0000-0001-9916-1856*

<https://doi.org/10.31073/foodresources2019-13-21>

The subject of the research: Investment-innovative process in the food industry of Ukraine, and measures of state support thereof. **The purpose of the study** is to identify the most effective state regulation measures for investment and innovation processes in the food industry of Ukraine, taking into account the world experience. **Methods applied:** System generalization, structural-logical, statistical analysis, comparison, time series, graphical. **Novelty of research:** Author purported to improve the components of the mechanism of sustainable investment-innovative development of the food industry of Ukraine, taking into account the experiences of developed countries, and allowing to determine the most promising of directions. **Research results.** Institutional support and approaches to financing of innovations, models of innovative decisions in the food industry of developed countries of the world were systematized. Subject to investigation were the structure and dynamics of the State Budget expenditures for the support of the domestic agro-industrial complex, the influence of state strategies and programs on the development of food system. Improvements are suggested to the tools of sustainable investment and innovative development of the food industry of Ukraine, with due account for the experiences of EU countries and the USA. It has been established that the experiences and results of state support for food industries in Ukraine and the world testify to the effectiveness of assistance to the poorest sections of the US population, the effectiveness of EU policy in the field of binding regulations and directives, accessible bank lending, etc. It is revealed that state budget support for the development of the agro-industrial complex should include not only support for agrarian industries, but also for the priority sections of the food processing industry, to ensure balanced investment and innovative development of all sections of the production and marketing chain. It is advisable to increase budget allocations for scientific and technical development and applied research in the food industry, which will contribute to the modernization and innovative development of the food system. **Scope of research results application.** The target audience are economics specialists working in the field of food industry and macroeconomic research, researchers, lecturers, graduate students, and students of higher educational institutions. The results of the study can be of use to experts and public authorities when looking for ways to improve the investment attractiveness of food enterprises and the country's economy in general.

Keywords: investment and innovation development, food system, state support, food industry, investment attractiveness

Постановка проблеми. Основною особливістю національної системи інвестиційно-інноваційного забезпечення харчової промисловості є низька інноваційна активність підприємств більшості галузей, відсутність фінансових можливостей здійснювати інноваційні перетворення. Харчова промисловість в Україні і світі тривалий час не була локомотивом економіки з точки зору інвестиційно-інноваційного забезпечення, через консервативність попиту споживачів її продукції, незацікавленість більшості власників підприємств та інвесторів у структурних перетвореннях на інноваційній основі, недостатню підтримку держави. Відсутність фінансових можливостей для активізації інноваційної діяльності обумовлює недостатній рівень інвестиційно-інноваційної

активності підприємств харчової промисловості, розвиток яких відбувається переважно за рахунок екстенсивних методів. Водночас досягнення розвинених країн світу – США, Німеччини та ін. свідчать про ефективність державної підтримки інвестиційно-інноваційного розвитку продовольчих ланцюжків. Тому обґрунтування підходів до поєднання ринкових та адміністративних заходів державної підтримки інвестиційно-інноваційного розвитку харчової промисловості, з урахуванням світового досвіду, є своєчасним та актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню інноваційних моделей у харчовій промисловості, заходам державної підтримки інвестиційно-інноваційної діяльності присвячені праці вітчизняних та зарубіжних вчених. М. Сичевський і О. Коваленко дослідили чинники інноваційної конкурентоспроможності харчової промисловості в умовах глобалізації, що являють собою рушійні сили інноваційного розвитку, спрямовані на задоволення продовольчих потреб населення [1], О. Куць узагальнив державні засади аграрної політики, що сприятимуть її інноваційному розвитку [2], Л. Яценко побудувала інноваційно-інвестиційну модель економічних процесів у харчовій промисловості, що базується на кореляційно-регресійних рівняннях [3]. Питанням європейського досвіду інвестиційно-інноваційної діяльності харчової промисловості присвячені роботи Б. Жуконова [4], Т. Куценко [5]. Із останніх напрацювань зарубіжних авторів варто відмітити праці Т. Chen, G. Lin, M. Yabe, що оцінили вплив зовнішніх іноземних інвестицій на продуктивність підприємств харчової промисловості Китаю [6], R. Payet-Burin, M. Kromann, S. Pereira-Cardenal із співавторами, що розглядали інвестиції у межах зв'язку «енергетика-їжа-клімат» [7]. Водночас питання вдосконалення державної підтримки інвестиційно-інноваційного розвитку харчової промисловості потребують подальших досліджень.

Мета дослідження полягає у визначенні найбільш дієвих заходів державного регулювання інвестиційно-інноваційних процесів у харчовій промисловості України з урахуванням світового досвіду, що сприятиме її подальшому розвитку та притоку інвестицій, подоланню неузгодженостей у продовольчих ланцюжках.

Виклад основних результатів дослідження. Проголошені резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 25 вересня 2015 року № 70/1 Глобальні цілі сталого розвитку до 2030 року, що адаптовані до національних реалій і затверджені в Україні Указом Президента України № 722/2019, включають сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям, поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, поліпшенню харчування та іншим цілям [8].

Водночас в Україні станом на 2018 рік менше ніж 20% підприємств харчової промисловості займалися інноваційною діяльністю [9]. Підприємства витрачали кошти переважно на придбання машин, обладнання і програмного забезпечення. Про нерозвиненість національної інноваційної системи свідчить незначна частка фінансування інноваційної діяльності у ВВП країни – 0,3% у 2017 р. по промисловості в цілому, в тому числі 0,05% – по харчовій промисловості. Водночас у розвинених країнах лише на науково-дослідні і конструкторські роботи витрачається до 3,2% ВВП. Фінансування інноваційної діяльності підприємств харчової промисловості в Україні здійснювалося переважно за власні кошти, яких не вистачає, що свідчить про необхідність вдосконалення інституційного забезпечення їх кредитування та інвестування. Тому на шляху асоціації до європейської спільноти, в умовах глобалізації більшості сфер економіки важливо дослідити світовий досвід у сфері державної підтримки інвестиційно-інноваційної діяльності харчової промисловості. Світова практика підтверджує наявність різноманітних важелів забезпечення сприятливого інвестиційного клімату та стійкого інвестиційно-інноваційного розвитку продовольчої системи, які можна розподілити на прямі і непрямі.

Прямі методи стимулювання інноваційних розробок включають їх бюджетне фінансування, кредитування, субсидування, надання пільгових площ для розміщення виробництв, компенсування ставок відсотків за кредитами тощо. Незважаючи на адресну фінансову допомогу, створюються передумови для лобювання інтересів, недобросовісної конкуренції на ринку інвестицій.

Непрямі методи впливу на інвестиційно-інноваційну діяльність все більше застосовуються у світі і включають розвиток венчурного фінансування, формування державних консультаційних служб та інноваційної інфраструктури, застосування пільгового податкового режиму, формування інноваційних кластерів (тобто неформальних об'єднань промислових підприємств і науково-дослідних організацій, що діють у певному секторі економіки та географічному районі).

Податкові пільги, що застосовуються у світі з метою стимулювання інноваційної діяльності, включають в себе: «податкові канікули» на час реалізації інвестиційного проекту; зменшення податку на приріст інноваційних витрат; пільгове оподаткування дивідендів за акціями інноваційних організацій; зменшення ставок податків на прибуток від науково-дослідних розробок; пільгове оподаткування прибутку, отриманого від патентів, ноу-хау та інших видів інтелектуальної власності; зарахування частини прибутку інноваційної організації на спеціальні рахунки, з наступним пільговим оподаткуванням (при спрямуванні на інноваційні потреби) та ін. [4].

У країнах Європейського Союзу податкові пільги надаються не науковим організаціям, а підприємствам та інвесторам, що забезпечує високий попит на інновації та дослідження.

Непрямі засоби інвестиційної політики Європейського Союзу включають єдине антимонопольне законодавство, заохочення малого наукомісткого бізнесу, пряме фінансування організацій для заохочення інновацій та ін. Проблеми відставання окремих регіонів вирішуються програмно-цільовим методом. Підстава для надання цільової допомоги регіону – низький рівень ВВП (менше ніж 75% від середнього рівня у країнах ЄС), зниження промислового виробництва, зростання безробіття та ін. Загальноєвропейські програми, у яких приймають участь країни-члени ЄС, спрямовані на захист оточуючого середовища, вирішення продовольчих проблем. У Європі широко застосовуються *рамкові програми*, такі як програма з досліджень та інновацій «Горизонт–2020», що наразі поширена в Україні і спрямована на вирішення продовольчої проблеми; співробітництва із ФАО, Європейська технологічна платформа «Їжа для життя» (ЄТПІЖ). Останню створено у 2005 році під егідою Конфедерації харчової промисловості ЄС і спрямовано на стимулювання інновацій у сільськогосподарському і харчовому секторі економіки ЄС, поліпшення добробуту європейських споживачів. Низка довгострокових цілей платформи включає: залучення до харчового сектору компаній – лідерів ринку, створення Європейських наукових мереж у харчовому секторі, більш тісні відносини з європейськими і національними технологічними платформами, оптимізацію трансферу технологій між науковими центрами і промисловістю [10].

Форми інституційної підтримки і фінансування інновацій у країнах світу різняться (табл. 1). *США і Канада* застосовують стимулювання інноваційної діяльності шляхом державної підтримки аграрних інновацій. Вони включають податкові пільги фермерам. Пільгові ставки податків для малих сільськогосподарських підприємств у Канаді майже дорівнюють витратам підприємств на інноваційні розробки.

Зарубіжні держави стимулюють наукові дослідження в агропродовольчому комплексі урядовими гарантіями шляхом надання довгострокових кредитів для перспективних напрямів дослідження. Спеціальні заходи стимулювання інноваційної активності – безвідсоткові кредити для фірм-новаторів, фермерів та харчових підприємств, що освоюють ризиковані капіталомісткі інновації.

**Інституційна підтримка та фінансування інновацій харчової промисловості
у розвинених країнах світу**

Країна	Форми стимулювання	Організація, що надає підтримку	Об'єкт підтримки і державного стимулювання інновацій
США	Пільгове оподаткування, інвестиційний податковий кредит, пільговий режим амортизаційних відрахувань, субсидії, цільові асигнування з бюджету, викреслення витрат на НДДКР, пов'язаних з основною виробничою і торговою діяльністю, із суми оподаткованого доходу.	Адміністрація у справах малого бізнесу Національний науковий фонд, Федеральні відомства, національна мережа центрів впровадження нових технологій, американська асоціація розвитку науки, Національна дослідна рада, Національний інститут стандартів та технологій, Національна служба технічної інформації, Управління технологічної політики.	Мережа технологічного капіталу (МКТ) технополіси, науково-технічні парки, квазіризикова форма організації корпорацій, малі інноваційні фірми, науково-дослідні консорціуми та організації, бізнес інкубатори, науково-технологічні центри, науково-інженерні центри, спільні промислово-університетські дослідні центри, венчурні фірми.
Японія	Пільгові кредити, пільгове оподаткування, субсидії.	Державні фонди для заохочення науково-дослідної діяльності, Фонд сприяння малим і середнім венчурним підприємствам, Корпо-рація фінансування малого бізнесу, Центр розвитку підприємств.	Японська корпорація розвитку досліджень, технополіси, науково-технічні парки, малі інноваційні фірми, науково-дослідні консорціуми та організації.
Франція	Дотації, субсидії, довгострокові позики, податкові кредити, кредитні гарантії, пільгове оподаткування.	Спеціальна урядова організація (ІНОДЕВ), Французьке товариство сприяння венчурному капіталу, Національний центр наукових досліджень, Національне агентство з впровадження досліджень «АНвар», Національне агентство перспективних досліджень, науково-технічний фонд тощо	Технополіси, технопарки, малі інноваційні фірми, науково-дослідні консорціуми, венчурні фірми, центри передачі технологій.
Німеччина	Цільові безоплатні субсидії, дотації, оплата витрат на технічну експертизу, пільгові кредити, система страхування кредитів, податкові знижки і пільги, прискорена амортизація, цільові банківські кредити.	Консорціуми малого інноваційного бізнесу, державні спеціалізовані банки, Міністерство економіки, Федерація промислових дослідницьких асаціцій, Патентний центр.	Науково-технічні парки, малі інноваційні фірми, науково-дослідні консорціуми, венчурні фірми, технополіси.

Продовження таблиці 1

Країна	Форми стимулювання	Організація, що надає підтримку	Об'єкт підтримки і державного стимулювання інновацій
Канада	Позики на пільгових умовах, субсидії, технічна допомога, податковий кредит, пільгове оподаткування.	Консорціуми малого інноваційного бізнесу, Канадський інноваційний центр.	Технополіси, науково-технічні парки, малі інноваційні фірми, венчурні фірми, науково-дослідні консорціуми.
Велика Британія	Пільгове оподаткування, субсидії, списання витрат на НДДКР на собівартість продукції (послуг, кредитні гарантії).	Рада з науки та техніки, урядові ради за напрямками досліджень та ін.	Технологічна група, технополіси, малі інноваційні фірми, науково-технічні парки, венчурні фірми

Джерело: сформовано за [4, 5]

Аграрна політика США передбачає впровадження інновацій на всіх ділянках технологічного ланцюга, включаючи селекцію, біотехнології тощо [4]. Для США характерний венчурний бізнес, що передбачає стартапи, розвиток невеликих високотехнологічних підприємств з інноваційними ідеями. У країні налагоджено конструктивний діалог бізнесу та влади, державне та приватне фінансування.

Інструмент стимулювання інновацій – «податкова знижка», яка передбачає отримання фірмами відрахування від суми, що підлягає оподаткуванню (до 20% витрат, що перевищують витрати на науково-дослідні і конструкторські роботи). Податкові знижки використовували також Австралія, Австрія, Бельгія, Данія, Швеція, Ірландія, Великобританія [4,5].

До інструментів стимулювання інноваційної діяльності у США можна віднести: пільгове оподаткування венчурних фірм та фірм, що здійснюють науково-дослідні і конструкторські роботи (до 20% приросту витрат; вирахування з доходу, що оподатковується, вартості наукової апаратури та обладнання, яке безкоштовно передається компаніям університетами та науково-дослідними організаціями); пільговий режим амортизаційних відрахувань та ін.

Японська модель підтримки інноваційних рішень включає засоби із забезпечення та державної підтримки, стимулювання та заохочення наукової діяльності державними фондами і організаціями зі сприяння розвитку малого бізнесу, великий спектр податкових пільг. На рівні країни діє ефективна корпорація з розвитку досліджень, розвинено систему технопарків і технополісів. Також застосовується механізм зниження податку на прибуток венчурних підприємств (з 42% до 30%), надання податкових знижок на приватні інвестиції у науково-дослідні роботи (до 20%), кредитування венчурних фондів (під 5-6% річних); гарантоване повернення урядом країни до 80% коштів, які було вкладено у венчурні підприємства. На сьогодні пік випереджаючих розробок та впровадження країною інноваційних рішень порівняно із іншими країнами світу минув, збільшилася частка іноземних запозичень, що впроваджуються на ринку.

Німеччина застосовує дотації на підвищення кваліфікації науково-дослідного персоналу та стажування у вузах, наукових інститутах, інших державних чи приватних науково-дослідних організаціях (на термін до трьох років); популярними є цільові безоплатні субсидії підприємствам, що освоюють нову технологію. У країні багато уваги приділяється заходам ресурсозбереження, зокрема при раціональному використанні електричної енергії держава забезпечує до 50% коштів, що вкладає власник фірми [5].

Франція стимулює переважно інноваційний розвиток малого і середнього бізнесу, застосовуючи такі інструменти, як дотації компаніям-розробникам інновацій для малих і середніх підприємств (до 50% замовлень); пільгове оподаткування нових компаній на

ринку (до 25%), що займаються інноваційною діяльністю, субсидії малим та середнім підприємствам та ін.

У *Великобританії* застосовуються такі заходи стимулювання, як зменшення податку на прибуток для венчурних фірм (з 35% до 25 %); страхування коштів, які надаються венчурним фірмам; субсидування розроблення нових видів продукції чи технологій; відшкодування витрат на нововведення згідно з державними програмами по субсидуванню малих інноваційних фірм (до 50% витрат) [5].

Субсидії на впровадження наукових досліджень та інноваційних проектів у *Канаді* складають до 50% витрат на персонал, що займається науково-дослідними розробками. Застосовуються також такі важелі стимулювання наукової діяльності, як субсидії на реалізацію промислових проектів, зменшення корпоративного податку, податкові кредити у розмірі 10-25% капітальних і поточних витрат на науково-дослідні і конструкторські роботи, субсидії на реалізацію проектів промислових досліджень.

Таким чином, досвід зарубіжних країн підтверджує різноманітність важелів стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності, особливості країн і разом із цим спільні підходи, що включають податкові пільги та субсидії на реалізацію інвестиційних проектів та розвиток компаній, що займаються інноваційною діяльністю. Застосування світового досвіду, за умови створення сприятливих умов та інвестиційного клімату у країні, дозволить розширити сферу діяльності вітчизняних компаній.

Механізм державного регулювання у продовольчому секторі доцільно розглянути на досвіді ЄС і США. Результативною є державна допомога найбільш вразливим верствам населення у США, що стимулює попит на продовольство і, відповідно, інноваційні перетворення у промисловості. У країні діють 16 федеральних продовольчих програм, які підтримують купівельну спроможність населення, надають можливість його найбільш вразливим верствам отримувати доступ до повноцінного харчування. У середині дев'яностих років минулого століття на них витрачалося майже 4,5% федерального бюджету. До найбільш дієвих відносяться програми, що стимулюють попит на продовольчому ринку: «продовольчих талонів» (що становить більше ніж 2/3 загального бюджету усіх федеральних програм); WIC (жінки, немовлята, діти) – програми допомоги «дитячого харчування», «матері і дитини» (разом становлять більше ніж 30% федеральних програм); продовольча програма для дітей та дорослих (Child and Adult Care Food Program); програми «прямого розподілу продуктів» та стимулювання збуту продовольства тощо [11, с. 312, 12, с. 283-284]. У результаті впровадження цих програм суттєво підвищується продовольча безпека країни, збільшується споживання життєво важливих харчових продуктів.

Продовольча політика США передбачала перехід від сільськогосподарської політики до охоплення всього ланцюжку продовольства, оцінку взаємодії продовольчої ланки з національною економікою, впровадження альтернативних програм розвитку ринку з метою ліквідації надвиробництва чи дефіциту, оцінку впливу світових ринків на національний [11].

Спільною є політика *Європейського Союзу* у галузі продовольства. Відповідні регламенти та директиви Єврокомісії є обов'язковими для виконання національними урядами, а відтак і фермерами на місцях і координують діяльність на ринку. Водночас має місце зарегульованість агропродовольчого сектору ЄС.

Бельгія практикує доступне банківське кредитування та забезпечує фермерів сучасними передовими технологіями і технікою. Має переваги і спільна політика країн Євросоюзу у галузі сільського господарства, зокрема щодо виділення субсидій на підтримку сільськогосподарських виробників із бюджету ЄС. Інструментом хеджування ризиків і доходів сільськогосподарських підприємств *Німеччини* виступають прямі виплати, які, крім того, застосовують як компенсацію за «високі стандарти», що перевищують стандарти і підходи до якості у багатьох країнах. У країні також застосовується диференційована система оподаткування, згідно якої аграрні підприємства

розподілено на три групи, залежно від рівня доходів. Інвестиційні заходи раціоналізації умов праці та покращення умов роботи підтримуються програмою сільськогосподарського кредитування [13].

В Україні державна підтримка галузей харчової промисловості здійснюється шляхом розробки та впровадження галузевих стратегій і програм, супроводження проектів кредитування міжнародними банками та організаціями (зокрема, Міжнародного банку реконструкції та розвитку), пільгового кредитування фермерства, розвитку вітчизняного машинобудування та ін. Проектом «Основний кредит для аграрної галузі – Україна», згідно із Державним Бюджетом України на 2019 рік, передбачено кредитування продовольчої ланки під державні гарантії у розмірі 400 тис. євро.

У Державному бюджеті України за 2019 р. видатки на розвиток Агропромислового комплексу зросли майже у 2,6 рази відносно 2017 р. (табл. 2). У 2019 р. порівняно із 2018 р. більше ніж у 5 разів зросла фінансова підтримка фермерських господарств (що у 2017 році не була передбачена Державним бюджетом країни). Суттєво зросли у поточному році видатки на підтримку тваринництва, хмелярства і закладення садів та виноградників (більше ніж удвічі відносно 2017 р.). На фінансову підтримку АПК шляхом здешевлення кредитів впродовж останніх років найбільше було виділено коштів у 2017 році – майже у 2,4 рази більше, ніж у 2019 році. Зросли видатки на підвищення кваліфікації фахівців, що є позитивним чинником.

Таблиця 2

**Динаміка видатків Державного бюджету України
на агропромисловий комплекс**

Показник	2017	2018	2019	млн грн	
				2019 до 2018, %	2019 до 2017, %
Апарат Міністерства аграрної політики та продовольства України	2 359,8	4 579,6	6 077,4	132,7	257,5
Загальне керівництво та управління у сфері агропромислового комплексу	122,3	163,0	176,2	108,1	144,1
Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів	300,0	66,0	127,2	192,7	42,4
Дослідження, прикладні наукові та науково-технічні розробки, виконання робіт за державними цільовими програмами і державним замовленням у сфері розвитку агропромислового комплексу, підготовка наукових кадрів, наукові розробки у сфері стандартизації та сертифікації сільськогосподарської продукції, дослідження та експериментальні розробки у сфері агропромислового комплексу	71,5	77,6	77,6	100,0	108,5
Підвищення кваліфікації фахівців агропромислового комплексу	10,5	12,1	13,2	108,7	125,1
Ліквідація та екологічна реабілітація території впливу гірничих робіт державного підприємства «Солотвинський солерудник» Тячівського району Закарпатської області	8,0	8,5	6,8	80,1	84,7

Продовження таблиці 2

Показник	2017	2018	2019	2019 до 2018, %	2019 до 2017, %
Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств		150,0	800,0	533,3	
Витрати Аграрного фонду пов'язані з комплексом заходів із зберігання, перевезення, переробки та експортом об'єктів державного цінового регулювання державного інтервенційного фонду	74,5				
Організація і регулювання діяльності установ у системі агропромислового комплексу та забезпечення діяльності Аграрного фонду	75,0	86,4	94,7	109,6	126,3
Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними	170,0	300,0	400,0	133,3	235,3
Державна підтримка тваринництва, зберігання та переробки сільськогосподарської продукції, аквакультури (рибництва)	1 473,0	3 021,0	3 500,0	115,9	237,6
Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників	0,1	695,0	881,8	126,9	

Джерело: [14–16]

У структурі видатків Державного бюджету на агропромисловий комплекс станом на 2019 р. найбільшу частку займає державна підтримка тваринництва, зберігання та переробки сільськогосподарських культур та рибництва – 55,9%. На фінансову підтримку розвитку фермерських господарств передбачено 12,8% видатків, фінансову підтримку сільськогосподарських товаровиробників – 14,1%, підтримку АПК шляхом здешевлення кредитів – 2,0% (рис. 1).

У 2019 р., відносно 2017 р., найбільше знизилася частка видатків на фінансову підтримку виробників (з 62,4% до 14,5%). Частка витрат на наукові дослідження зменшилася з 3% до 1,3%, а державної підтримки тваринництва – зросла з 7,2% до 57,6%.

На наш погляд, доцільно збільшити витрати бюджету на дослідження і прикладні науково-технічні розробки, які мають сприяти інноваційному розвитку та модернізації агропромислового комплексу і його невід'ємної складової – харчової промисловості. Також виявлено доцільність посилення механізму здешевлення кредитів на придбання сировини, обладнання і технологій.

Фінансова підтримка заходів через механізм здешевлення кредитів в агропромисловому комплексі (що включає галузі харчової промисловості) регулюється Постановою КМУ від 29.04.2015. (у редакції від 11.04.2018) щодо часткової компенсації відсоткової ставки за залученими у національній валюті банківськими кредитами, за бюджетною програмою «Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів» [17].

Фінансова підтримка фермерських господарств регулюється Постановою КМУ від 07.02.2018 р. № 106 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки розвитку фермерських

господарств» [18]. Передбачено часткову компенсацію вартості насіння; дорадчі послуги, фінансову підтримку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, часткову компенсацію вартості вітчизняної техніки та обладнання, бюджетні субсидії для новостворених угідь, здешевлення кредитів. Урядова програма підтримки фермерства у 2018 році включала заходи з підтримки рослинництва, тваринництва, кредитування та сприяння закупівлі техніки та обладнання (рис. 2) [19].

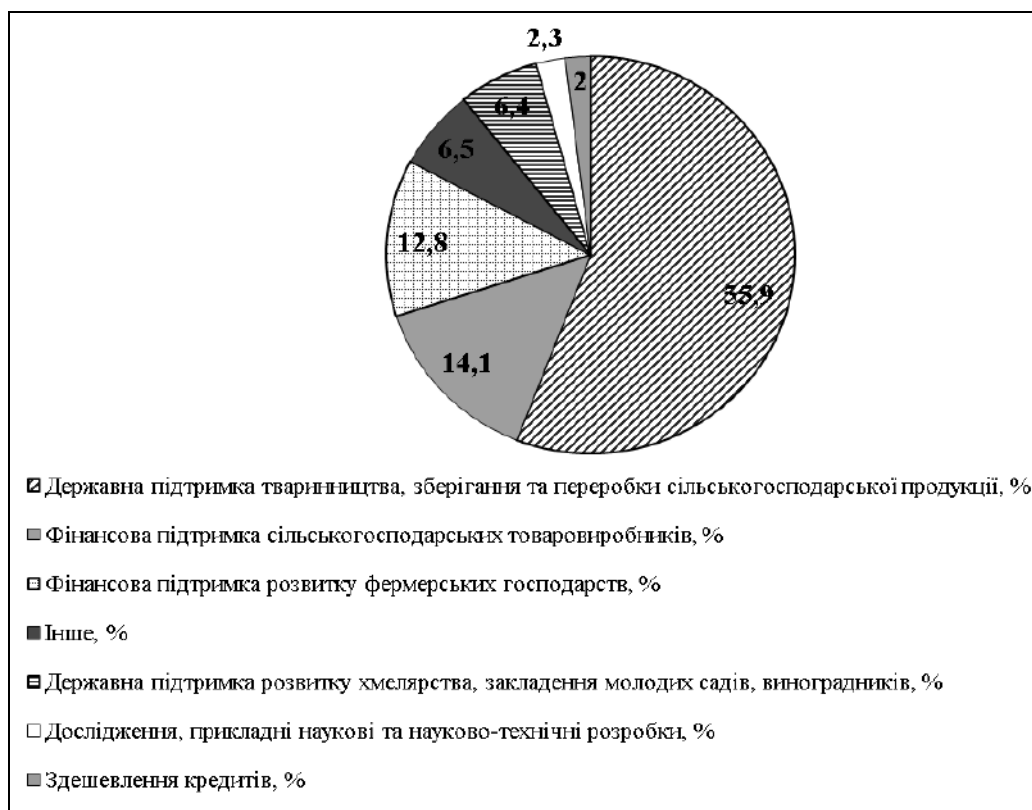

Рис. 1. Структура видатків Державного бюджету України на розвиток агропромислового комплексу у 2018 році, %

Джерело: сформовано за [14–16]

Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для підтримки тваринництва, зберігання та переробки сільськогосподарської продукції визначається Постановою КМУ від 07.02.2018 р. № 107 [20]. Відповідно до цієї Постанови, бюджетна підтримка формується за напрямами часткової компенсації відсоткової ставки за банківськими кредитами, вартості будівництва та реконструкції ферм і підприємств з переробки сільськогосподарської продукції; спеціальної бюджетної дотації за утримання тварин, часткового відшкодування вартості будівництва та реконструкції підприємств із зберігання та переробки зерна.

Завдяки державній підтримці тваринництва, у 2018 році несуттєво, але зросло виробництво м'яса у забійній масі (до 2354,9 тис. т проти 2318,2 тис. т у 2017 році, тобто на 1,6%). Станом на 1 січня 2019 р. зросло за рік поголів'я свійської птиці – на 3,3%, у тому числі у підприємствах – на 5,6%, у домогосподарствах населення – на 0,5%; на 7% збільшилася реалізація птиці на забій (до 1426,7 тис. т), на 0,6% – виробництво молока. Водночас за рік на 7,8% зменшилася реалізація на забій великої рогатої худоби (до 147,9 тис. т), на 3% – свиней (до 499,9 тис. т). У 2019 р. відносно 2018 р. в Україні більше ніж у 5 разів зросла державна фінансова підтримка фермерських господарств, водночас

зменшилася підтримка через механізм здешевлення кредитів, яка є нагальною для підприємств.

Державна підтримка розвитку фермерських господарств – 1 млн грн	
<p style="text-align: center;">Тваринництво</p> <p>Дотація надається юридичним особам, що утримують ідентифікованих та зареєстрованих корів молочного, молочно-м'ясного та м'ясного напрямку продуктивності за кожну наявну на 01 січня та збережену на 01 липня корову (загальний бюджет 500 млн грн); Буде надаватись юридичним особам за закуплені ними племінні тварини, сперму та ембріони у розмірі – до 50 % вартості, але не більше ніж: – за племінні телиці, нетелі, корови – 24 000 грн за голову; – за племінні свинки та кнурці – 5 000 грн за голову; – за племінні вівцематки, барани, ярки – 4 000 грн за голову; – за сперму бугаїв – 100 грн за дозу ідентифікованої спермопродукції бугаїв, які внесені до Каталогу (у розрахунку не більше 3 доз на одну голову власного маточного поголів'я); – за ембріони ВРХ – 500 грн за одну штуку</p>	<p style="text-align: center;">Рослинництво</p> <p>Компенсується 80% вартості (без ПДВ) насіння сільськогосподарських рослин вітчизняної селекції категорій базове, сертифіковане, але не більше 30 000 гривень на одне фермерське господарство або сільськогосподарський обслуговуючий кооператив; 80% компенсації здійснених витрат з придбання садивного матеріалу плодово-ягідних культур, винограду та хмелю, але не більше встановлених Мінагрополітики нормативів, за умови закладення насаджень у поточному році.</p>
<p style="text-align: center;">Кредитування</p> <p>Учасники програми дешевих кредитів – суб'єкти господарювання АПК (юридичні особи та фізичні особи – підприємці), які мають чистий дохід (виручку) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за останній рік до 20 млн гривень. Перевага надається позичальникам, які займаються вирощуванням овочів у відкритому ґрунті, цукрових буряків, садівництвом та ягідництвом. Компенсація на конкурсній основі за короткостроковими кредитами (до 12 календарних місяців) – залученими для покриття виробничих витрат; середньостроковими (до 36 календарних місяців) – залученими для витрат капітального (інвестиційного) характеру. Компенсація надається у розмірі облікової ставки Національного банку, що діє на дату нарахування відсотків, але не вище розмірів, передбачених кредитними договорами.</p>	<p style="text-align: center;">Техніка та обладнання</p> <p>Компенсується 25% вартості за рахунок бюджетної програми «Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників» за напрямом «Часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва»; 15% за рахунок бюджетної програми КПКВК 2801230 «Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств»</p> <p style="text-align: center;">Дорадництво</p> <p>Компенсується 90% вартості дорадчих послуг сільськогосподарським дорадчим службам, але не більше ніж 10 000 гривень.</p>

Рис. 2. Урядові програми підтримки продовольчого комплексу у 2018 році

Джерело: сформовано за [17–20]

Запропоновані Урядом заходи державної підтримки агропромислового комплексу впродовж 2015–2019 рр. враховують світові тенденції з підтримки виробників агропромислової продукції, особливо малих і середніх. Але не враховано у повній мірі

потреби харчової промисловості. Підтримці галузей харчової промисловості сприяють експортні стратегії, зокрема Експортна стратегія України («дорожня карта» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017-2021 роки, схвалена Розпорядженням КМУ від 27 грудня 2017 р. № 1017-р., що визначає харчову промисловість як сектор швидкого зростання [21].

Наразі Міністерство економічного розвитку і торгівлі розробляє Стратегію розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України до 2026 року. Водночас на сьогодні відсутні комплексні програми розвитку та підтримки переробних галузей харчової промисловості, зокрема цукрової, хлібопекарської та ін., що не сприяє їх інноваційному оновленню.

Вважаємо, що ключовим сектором державної підтримки має бути не лише сільське господарство, а й переробна ланка харчової промисловості, що у ланцюжку виробництва та переробки продукції більш наближена до споживача. На наш погляд, механізм стійкого інвестиційно-інноваційного розвитку харчової промисловості, з урахуванням досвіду країн ЄС і США, має включати створення дієвої національної інноваційної системи, розвиток продуктивних трендів, прямі і непрямі методи стимулювання інновацій, забезпечення прав інвесторів у країні та ін. (рис. 3).

Рис. 3. Складові механізму стійкого інвестиційно-інноваційного розвитку харчової промисловості України (з урахуванням досвіду країн ЄС і США)

Джерело: сформовано автором

На сьогодні в Україні забезпечено більш сприятливі умови для захисту прав інвесторів, прийнято Закон з цифровізації економіки. Створено Раду та Фонд з розвитку інновацій, на діяльність якого у 2018 році було закладено 50 млн грн. Водночас важливо забезпечити ефективний розвиток національної інноваційної системи та впровадження національних програм розвитку харчової промисловості, забезпечити збалансований

інвестиційно-інноваційний розвиток продовольчої системи на кожній ділянці ланцюга виробництва продовольства. Результатом державної підтримки галузей харчової промисловості та агропромислового комплексу має стати припинення падіння і у подальшому – зростання виробництва найважливіших видів харчової продукції та забезпечення внутрішнього ринку, інвестиційно-інноваційне оновлення та спрощення діяльності підприємств, покращення якості продукції, збільшення її експортного потенціалу. Важливо також використати досвід країн ЄС і США з державної підтримки малозабезпечених верств населення та підтримки інвестиційно-інноваційного розвитку харчової промисловості, стійкого розвитку продовольчої системи.

Висновки

1. Узагальнення світового досвіду виявило різноманітність важелів для забезпечення сприятливого інвестиційного клімату та стійкого інвестиційно-інноваційного розвитку продовольчої системи та її основної ланки – харчової промисловості, залежність від рівня розвитку країн, їх соціально-економічного стану і традицій. Разом із цим спільні підходи включають податкові пільги та субсидії на реалізацію інвестиційних проектів та розвиток компаній, які займаються інноваційною діяльністю, урядові гарантії, сприяння розвитку технополісів і технологічних парків тощо.

2. Виявлено незбалансованість інвестиційно-інноваційного розвитку продовольчої системи у ланцюгах виробництва продовольства. Інноваційні зміни на певній ділянці виробничо-збутового ланцюжку не призводять до збільшення конкурентоспроможності продукції на його кінцевій ділянці (приклад – псування готової харчової продукції у торговельній мережі).

3. Досвід та результати державної підтримки галузей харчової промисловості в Україні і світі свідчать про результативність допомоги найбільш вразливим верствам населення в США, дієвість політики ЄС у галузі продовольства, у тому числі через введення регламентів і директив, що є обов'язковими до виконання в усіх країнах, доступне банківське кредитування і прямі виплати тощо. Доцільно збільшити витрати бюджету на науково-технічні розробки та прикладні дослідження у харчовій промисловості, що сприятимуть модернізації та інноваційному розвитку продовольчої системи.

4. Механізм стійкого інвестиційно-інноваційного розвитку харчової промисловості України, з урахуванням досвіду ЄС і США, має включати впровадження актуальних продуктивних трендів майбутнього та формування людського капіталу, розвиток національної інноваційної системи (у т. ч. створення умов модернізації підприємств та інфраструктури, забезпечення надходження інвестицій та захист національних інтересів), прямі і непрямі методи стимулювання інновацій. Державну підтримку продовольчої системи і її складової – харчової промисловості в Україні доцільно здійснювати як через розподіл видатків із Державного бюджету на розвиток агропромислового комплексу, так і шляхом стимулювання інвестиційно-інноваційного розвитку продовольчого сектору, надаючи перевагу харчовій промисловості – переробній ланці продовольчої системи, що наближена до споживача.

Бібліографія

1. Сичевський М. П., Коваленко О. В. Чинники інноваційної конкурентоспроможності харчової промисловості в умовах глобалізації. Економіка АПК. № 11, 2016. С. 60–67.

2. Куць О. І. Удосконалення законодавчих засад державної аграрної політики для розвитку харчової індустрії. Продовольчі ресурси. № 12, 2019. С. 248–267. URL: <https://doi.org/10.31073/foodresources2019-12-24>.

3. Яценко Л. О. Інноваційно-інвестиційна модель економічних процесів у харчовій промисловості. Продовольчі ресурси. № 12, 2019. С. 277–285. URL:

<https://doi.org/10.31073/foodresources2019-12-26>.

4. Жуkenov Б. Зарубежный опыт инновационного развития агропромышленного комплекса. URL <https://cyberleninka.ru/article/v/zarubezhnyy-opyt-innovatsionnogo-razvitiya-agropromyshlennogo-kompleksa>.

5. Куценко Т. М. Зарубіжний досвід створення системи фінансування інновацій. Зовнішня торгівля: право, економіка, фінанси. № 2, 2013. С. 123–129. URL: [http://zt.knteu.kiev.ua/files/2013/2\(67\)/uazt_2013_2_20.pdf](http://zt.knteu.kiev.ua/files/2013/2(67)/uazt_2013_2_20.pdf).

6. Chen ,T., Lin, G., Yabe, M. Impact of outward FDI on firms' productivity over the food industry: evidence from China. China agricultural economic review. 2017. Vol. 11 No 4. Pp. 655–671. doi: 10.1108/CAER-12-2017-0246 [in English].

7. Payet-Burin R., Kromann M., Pereira-Cardenal S., Strzepek, K. M., and Bauer-Gottwein P. WHAT-IF: an open-source decision support tool for water infrastructure investment planning within the water-energy-food-climate nexus. Hydrology and earth system sciences. 2019. Vol.123 No 10. Pp. 4129-4152. doi.org/10.5194/hess-23-4129-2019 [in English].

8. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України № 722/2019. URL <http://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>.

9. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL <http://www.ukrstat.gov.ua>.

10. Европейские технологические платформы. URL https://www.kharkov.ua/_upload/file/-/etps.pdf.

11. Харчова промисловість України: стратегічні аспекти розвитку: монографія; за заг. ред. акад. НААН Я. М. Гадзала / Інститут продовольчих ресурсів НААН. Київ: Аграр. наука, 2016. 380 с.

12. Кирилюк Є. М. Аграрний ринок в умовах трансформації економічних систем: монографія. Київ : КНЕУ, 2013. 571 с.

13. Як живеться фермеру в Європі? Пільги, кредити і нові ринки. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2320798-ak-zivetsa-fermeru-v-evropi-pilgi-krediti-j-novi-rinki.html>.

14. Про Державний бюджет України на 2017 рік. Закон України, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1801-19>.

15. Про Державний бюджет України на 2018 рік. Закон України, ред. від 13.12.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-19>.

16. Про Державний бюджет України на 2019 рік. Закон України, ред. 23.03.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19>.

17. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів. Постанова КМУ від 29 квітня 2015 р. № 300. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/300-2015-%D0%BF>.

18. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки розвитку фермерських господарств. Постанова КМУ від від 7 лютого 2018 р. № 106 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2018-%D0%BF>.

19. Державна підтримка сільського господарства: урядові програми 2018. URL: <http://dotacii.minagro.gov.ua/ua>

20. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для підтримки тваринництва, зберігання та переробки сільськогосподарської продукції, аквакультури (рибництва). Постанова КМУ від від 7 лютого 2018 р. № 107. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/107-2018-%D0%BF>.

21. Про схвалення Експортної стратегії України (“дорожньої карти” стратегічного розвитку торгівлі) на 2017-2021 роки. Розпорядження КМУ від від 27 грудня 2017 р. № 017-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2017-%D1%80>.

References

1. Sychevskyi M., Kovalenko O. (2016) Chynnyky innovatsiinoi konkurento-spromozhnosti kharchovoi promyslovosti v umovakh hlobalizatsii [Factors of innovative competitiveness of the food industry in the context of globalization]. *Ekonomika APK*. № 11, 2016. P. 60–67 [in Ukrainian].
2. Kuts O. (2019). Udoskonalennia zakonodavchyykh zasad derzhavnoi ahrarnoi polityky dlia rozvytku kharchovoi industrii [Improvement of the legislative framework of the state agrarian policy for the development of the food industry]. *Prodovolchi resursy* [Food resources]. 12. Pp. 248–267. URL <https://doi.org/10.31073/foodresources2019-12-24> [in Ukrainian].
3. Yashchenko L. (2019). Innovatsiino-investytsiina model ekonomichnykh protsesiv u kharchovii promyslovosti [Innovation and investment model of economic processes in the food industry]. *Prodovolchi resursy* [Food resources]. 12. Pp. 277–285. URL: <https://doi.org/10.31073/foodresources2019-12-26> [in Ukrainian].
4. Zhukenov B. Zarubezhnyiy opyt innovatsionnogo razvitiya agropromyshlennogo kompleksa [Foreign experience in the innovative development of agriculture]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/zarubezhnyy-opyt-innovatsionnogo-razvitiya-agropromyshlennogo-kompleksa> [in Russian].
5. Kutsenko T. (2013). Zarubizhnyi dosvid stvorennia systemy finansuvannia innovatsii [Foreign experience in creating an innovation financing system]. *Zovnishnia torhivlia: pravo, ekonomika, finansy* [Foreign Trade: Law, Economy, Finance]. 2. Pp. 123–129. URL [http://zt.knteu.kiev.ua/files/2013/2\(67\)/uazt_2013_2_20.pdf](http://zt.knteu.kiev.ua/files/2013/2(67)/uazt_2013_2_20.pdf) [in Ukrainian].
6. Chen T., Lin G., Yabe M. (2017). Impact of outward FDI on firms' productivity over the food industry: evidence from China. *China agricultural economic review*. Vol. 11 No 4. Pp. 655–671. doi: 10.1108/CAER-12-2017-0246 [in English].
7. Payet-Burin R., Kromann M., Pereira-Cardenal S., Strzepek, K. M., and Bauer-Gottwein P. (2019). WHAT-IF: an open-source decision support tool for water infrastructure investment planning within the water-energy-food-climate nexus. *Hydrology and earth system sciences*. Vol. 123 No.10. Pp. 4129-4152. doi:10.5194/hess-23-4129-2019 [in English].
8. Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku [On the Sustainable Development Goals of Ukraine until 2030]: Presidential Decree No. 722/2019. URL <http://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825> [in Ukrainian].
9. Official site of the State Statistics Service of Ukraine. URL <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
10. Evropeyskie tehnologicheskie platformy [European Technology Platforms]. URL https://www.kt.kharkov.ua/_upload/file/-/etps.pdf [in Russian].
11. Kharchova promyslovist Ukrainy: stratehichni aspekty rozvytku : monohrafiia [Food industry of Ukraine: strategic aspects of development: monograph] (2016); za zah. red. akad. NAAS Ya.M. Hadzala Institute of Food Resources of NAAS. Kyiv : Ahrar. nauka. 380 p. [in Ukrainian].
12. Kyrlyuk Ye. M. Ahrarnyi rynek v umovakh transformatsii ekonomichnykh system : monohrafiia [Agrarian market in conditions of transformation of economic systems: monograph]. Kyiv : KNEU, 2013. 571 p. [in Ukrainian].
13. Yak zhyvetsia fermeru v Yevropi? Pilhy, kredyty i novi rynky [How does a farmer live in Europe? Benefits, credits and new markets]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2320798-ak-zivetsa-fermeru-v-evropi-pilgi-krediti-j-novi-rinki.html> [in Ukrainian].
14. Pro Derzhavnyi biudzhet Ukrainy na 2017 rik. [About the State Budget of Ukraine for 2017]: Law of Ukraine. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1801-19> [in Ukrainian].
15. Pro Derzhavnyi biudzhet Ukrainy na 2018 rik [About the State Budget of Ukraine for 2018]: Law of Ukraine, ed. 13.12.2018. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-19>.

16. Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2019 rik. [About the State Budget of Ukraine for 2019]: Law of Ukraine, ed. 23.03.2019 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19> [in Ukrainian].

17. Pro zatverdzhennia Poriadku vykorystannia koshtiv, peredbachenykh u derzhavnomu biudzheti dlia finansovoi pidtrymky zakhodiv v ahropromyslovomu kompleksi shliakhom zdeshevlennia kredytiv [On Approving the Procedure of Using the Funds Provided in the State Budget for Financial Support of Measures in the Agro-Industrial Complex by Reducing Loans]. CMU resolution 29.04.2015. No 300. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/300-2015-%D0%BF> [in Ukrainian].

18. Pro zatverdzhennia Poriadku vykorystannia koshtiv, peredbachenykh u derzhavnomu biudzheti dlia nadannia finansovoi pidtrymky rozvytku fermerskykh gospodarstv [On approval of the Procedure of using the funds provided in the state budget for providing financial support to the development of farms]. CMU resolution 7.02.2018. № 106 URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2018-%D0%BF> [in Ukrainian].

19. Derzhavna pidtrymka silskoho gospodarstva: uriadovi prohramy 2018 [State support for agriculture: government programs 2018]. URL: <http://dotacii.minagro.gov.ua/ua> [in Ukrainian].

20. Pro zatverdzhennia Poriadku vykorystannia koshtiv, peredbachenykh u derzhavnomu biudzheti dlia pidtrymky tvarynnytstva, zberihannia ta pererobky silskohospodarskoi produktsii, akvakultury (rybnnytstva) [On approval of the Procedure of using the funds provided in the state budget for support of animal husbandry, storage and processing of agricultural products, aquaculture (fisheries)]. CMU resolution 07.02.2018. № 107 URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/107-2018-%D0%BF> [in Ukrainian].

21. Pro skhvalennia Eksportnoi stratehii Ukrainy (“dorozhnoi karty” stratehichnoho rozvytku torhivli) na 2017-2021 roky [On approval of the Export Strategy of Ukraine (the “road map” of strategic trade development) for 2017-2021]. CMU Ordinance 27.12.2017. No 1017-r URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2017-%D1%80> [in Ukrainian].